

ברכות ללקוי חושים (השלמה למאמר הקודם)

ברכת הנהנין על תרופות שטעמן ערב

כמובטח במאמר הקודם, פתחנו בסדרת מאמרים על אודות ברכות שונות ללקוי חושים, מראיה ושמיעה ועד טעם וריח. בשבוע שעבר עסקנו בשאלה האם אדם הסובל מחוסר יכולת זמני או קבוע לטעום את מאכלו מברך עליו או לא. בתוך הדברים עסקנו במי שאינו מסוגל כלל לאכול אותו בצורה טבעית, או במי שלמרות שהוא אוכל את המזון ככל האדם – הוא אינו חש טעם באותו האוכל (הדוגמא המפורסמת מן השנים האחרונות הם חולי הקורונה).

הפעם, נסטה לרגע מן השורה המחייבת אותנו לעסוק בנושאים שתחת הכותרת הכללית, ונעסוק בשאלה מצויה ביותר, אף שהיא אינה עוסקת בלקוי חושים אלא בכל אדם מן השורה, ומן הטעם שהיא מעין השלמה לנושא המאמר הקודם שבו פתחנו.

הקשר בין תרופה לבין מרירות-טעם היה במשך שנים רבות מעין גזירת גורל, אך בעידן המודרני, חברות התרופות השקיעו רבות בשיפור טעמן של תרופות שונות, מכמה סיבות:

1. תרופות שנועדו לילדים, ויש חשש שהם לא יסכימו ליטול אותן אם יישמר טעמן המקורי המר;
2. מוצרי בריאות משלימים שאינם בגדר הכרח, כמו תוספי תזונה וויטמינים למיניהם, שיש מקום להניח שצריכתם תעלה פלאים במידה שטעמם יהיה ערב לחיך ולא מר כלענה;
3. וכן תרופות שנועדו לנטילה קבועה, והורגש הצורך להקל על אלו הנוטלים אותן.

מטעמים אלו נפוצו תרופות רבות בטעם משופר, כאשר המתקת התרופה נעשית בדרכים שונות. לעיתים, בודאי בתרופות המשווקות כסירופ, אך גם בכדורים שונים, ההמתקה מתבצעת באמצעות שילוב ממתיקים בתערובת התרופה עצמה – כך שהיא הופכת למתוקה יותר [דבר זה נפוץ ביותר בכדורים שנועדו למציצה, או במוצרי ויטמינים לילדים המשווקים כסוכריות לכל דבר]. ולעיתים, ההמתקה מתבצעת באמצעות ציפוי של הכדור בשכבה חיצונית דקיקה של ממתיקים, הגורמים לכך שברגעים הקצרים שבהם הכדור חולף בין פקעיות הטעם מורגש טעם מתוק ולא הטעם המר האופייני.

תרופות מתוקות אלו עוררו את השאלה ההלכתית הפשוטה: האם יש לברך עליהם?

בגמרא בברכות (מד, ב) מצינו: "השותה מים לצמאו וכו' [=מברך שהכל] לאפוקי מאי? אמר רב אידי בר אבין: לאפוקי למאן דחנקתיה אומצא".

כלומר, ההדגשה על שתיית מים לצמאו באה ללמד, ששתיית מים בכדי להשתחרר ממחנק, אינה מחייבת ברכת שהכל. מדגישים התוספות (מה, א ד"ה דחנקתיה):

"ודווקא מים, שאין לו הנאה כי אם לשתות מים לצמאו, והנאה דחנקתיה אומצא אין זה נחשב הנאה; אבל שאר משקים שלעולם הגוף נהנה מהן בכל ענין מברך, ואפילו חנקתיה אומצא, כדאמרין לעיל – ואף על גב דלרפואה אתי בעי ברוכי...".

דברי התוספות ברורים: ההלכה לפיה דווקא שתייה במקום צמא מחייבת ברכה נאמרה רק במים, שאין בהם טעם, וההנאה מהם אינה אלא בשעת צמא. אבל בשאר משקין, שיש להם טעם בפני עצמם, לעולם מברך עליהם, אפילו אם מטרתו אינה ההנאה מן הטעם, אלא לצורך רפואי גרידא (ובדומה לזה שחנקתו אומצא).

כראיה לכך מביאים התוספות את דברי הגמרא כמה דפים קודם לכן (לו, א). ואכן, שם הדברים נראים ברורים עוד יותר. הגמרא עוסקת במי ששותה שמן זית, שכמה אמוראים אמרו, שמברך עליו בורא פרי העץ. הגמרא דנה במה מדובר, כי בכמה אופנים של שתייה של שמן זית אין לברך כלל (משום שהוא מזיק, או משום שהוא טפל למאכל אחר), ומסיקה שמדובר במי ששותה את שמן הזית כ"אניגרון" – מין מאכל, שאוכלים אותו מלווה בשמן, ועושה כן לרפואה. והחידוש הוא: "מהו דתימא כיון דלרפואה קא מיכוין לא לברך עליה כלל, קא משמע לן, **כיון שאית ליה הנאה מיניה – בעי ברוכי**".

כלומר: מזון שהתועלת ממנו היא רפואית בלבד, אין מברכים עליו כלל. אך אם יש לו טעם טוב, שהוא נהנה ממנו – מברכים עליו גם אם המטרה היחידה באכילתו היא רפואית.

כאן נעצור לרגע בכדי להשוות את הדברים למה שהבאנו בסוף המאמר הקודם מדברי רבינו המנחת אשר, שכתב בכמה מקומות (עיין למשל מנחת אשר קורונה עמ' ער"ד), שביסוד גדר אכילה ישנן שלוש חלוקות:

- א. האחת, מעשה אכילה, דהיינו בליעה טבעית.
- ב. הנאת אכילה, שבה נחלקו האמוראים אך אינה שייכת כלל להנאה מן הטעם, אלא הכוונה להנאה מהרגשת השובע, בין אם הכוונה לשביעת המעיין או לשביעת החיך ובזה בודאי יש הנאה גם כשאינו מרגיש טעם.
- ג. "דרך אכילה", כלומר למשל מי שכרך אוכל בסיב ולכן אינו נהנה מטעמו, שאז זהו סימן על כך שאינו אוכל בדרך אכילה.

למרות שלפי הגדרה זו אין הכרח לחוש טעם טוב במזון, ואפילו מזון שאין בו טעם כלל מחייב ברכה, אין זה סותר למה שהסקנו מן הסוגיא, ומשום שיש לחלק בין מזון שיש בו תועלת תזונתית שהאדם חש הנאה ממנה, כלומר – שהוא חש תחושת שובע בעקבות האכילה, לבין מזון שיש בו תועלת אחרת, כגון תועלת רפואית, אך אינו מעוררת תחושת שובע. התועלת הרפואית אינה נחשבת כתועלת התזונתית, ומשום שאין בה הנאה.

הבדל זה מבוסס על כך שהחובה לברך ברכת הנהנין מיוסדת על איסור **ליהנות** מן העולם הזה ללא ברכה.

נשוב לסוגיא. כפי שהסקנו מן הסוגיא, ובדומה לדבריהם בדף מ"ד, מבארים גם שם התוספות:

"ונראין הדברים, דאם אדם שותה משקין, אם המשקין רעים לשתות, דלית ליה הנאה מיניה – לא בעי ברוכי; ואי אית ליה הנאה מיניה בלא הרפואה – בעי ברוכי".

דברי התוספות הללו, שלהם מסכימים גם רבינו יונה (שם לב, ב) והרא"ש (ברכות פרק ו סימן מג) והמרדכי (רמז קנא), הם הבסיס לפסק השולחן ערוך בסימן ר"ד סעיף ח, הכותב כך:

"כל האוכלים והמשקין שאדם אוכל ושותה לרפואה, אם טעמם טוב והחיד נהנה מהם, מברך עליהם תחלה וסוף".

ומחדד המשנה ברורה (ס"ק מ"ג):

"רצונו לומר, אף על פי שאינו תאב להם כלל, ואינו אוכלם אלא מחמת אונס חליו; כיון שעל כל פנים החיד נהנה מהם. ולאפוקי אם הם רעים, שאין לו הנאה מזה, אף על פי שמתרפא מהם אינו מברך כלל".

למרות שהלכה זו נראית ברורה, ומובילה למסקנה פשוטה שלפיה יש לברך על כל תרופה שיש לה טעם טוב, ואין לברך על תרופה שטעמה מר, הפוסקים התחבטו בנוגע לתרופות בנות ימינו, ומשום שבעוד שהתרופות בהן עסקו הפוסקים, ולמעשה גם הגמרא העוסקת בשמן הזית, היו תרופות טבעיות, צמחי מרפא או מיצוי שלהם, שהטעם שלהן הוא טעמן המקורי והטבעי ולא טעם שנוצר בעקבות המתקה מלאכותית. לעומת זאת, התרופות המודרניות מבוססות על חומרים סינתטיים, שטעמן הגולמי מריר, וההמתקה שלהן נעשית באמצעים מלאכותיים. כיצד עלינו להתייחס איפה למוצר זה – האם כמוצר שיש לו טעם טוב או לא?

התלבטות משמעותית בנקודה זו, ובנקודות אחרות, אנו מוצאים במשנתו של מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. תלמידו, הרב נויבירט זצ"ל, פסק בספרו שמירת שבת כהלכתה (פרק מ סעיף צז), שיש לחלק בין ויטמינים ממותקים, לבין תרופה, שאין לברך עליה אפילו אם היא מתוקה. בהערה הוא מבאר, שהטעם לכך הוא שלדעתו כשהתרופה עצמה מרה אלא שמעורב בה חומר מתוק, הממתיק נחשב טפל לתרופה שהיא העיקר, ולכן על פי הכלל שיש ללכת אחרי העיקר ולא על הטפל – ועל העיקר, התרופה המרה, הוא אינו מברך – אין לברך על התרופה המתוקה.

אך דעת הגרש"ז אויערבאך אותה הוא מביא, הייתה שיש חילוק מהותי בין ההלכה הרגילה של עיקר וטפל להלכה זו. בעיקר וטפל אנו עוסקים בשני מאכלים שיש חובה לברך עליהם, וההלכה היא שכאשר הוא מברך על העיקר, הוא **פוטור** בכך את הטפל; אבל כשאנו מברך על העיקר כלל – מדוע יהיה פטור מלברך על הטפל? הרי אסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, וסוף סוף הרי הוא נהנה. כך ידוע גם בשם מרן הגר"ש אלישיב.

במהדורה החדשה לספרו, הוסיף הרב נויבירט והעיר כי עם השנים חזר בו הגרש"ז אויערבאך מפסק זה, והורה שאין לברך על תרופה המעורבת עם סוכר. הוראה מאוחרת זו מקורה בספר נשמת אברהם, ושם מופיעה הוראתו השניה של הגרש"ז בצורה מעט שונה. לפי דבריו שם, הגרש"ז ראה לנכון לחלק בין שתי סוגי תרופות, וכפי שפירטנו בתחילת המאמר: תרופות מצופות בממתיק, שעליהן סבר הגרש"ז שיש לברך ומשום שהוא נהנה מהסוכר לפני שהוא טועם את התרופה, ותרופות המעורבות עם הממתיק, כגון סירופ או כדורי מציצה, שעליהם אין לברך "כי אדם בריא לא ישתמש בו להנאתו".

יש להניח, וכך משמע ממקורות אחרים שבהם הופיעה הוראה זו, שסברת הגרש"ז לא נטתה לכיוון של הרב נויבירט, אלא חילקה בין התרופות שבהן עסק השולחן ערוך, שהן מזון לכל דבר ומתיקותן טבעית, לבין התרופות שלנו שאינן משמשות כלל אנשים בריאים והמתיקות שלהן רק נועדה לאפשר את בליעתן, ומשום כך אין להן כלל הגדרה של אוכל, בכדי לחייב ברכה עליהן.

ועיין שם עוד, שמביא בשם הגאונים רבי משה פיינשטיין ורבי עובדיה יוסף, שלא ירדו לחלק בין האופנים השונים של המתקת התרופות, אלא הורו בפשטות לברך על תרופות מתוקות.

בנשמת אברהם שם, וכן בשש"כ, הביאו את עצתו של הגאון הרב ולדינברג בעל ה"ציץ אליעזר", שיעץ לצאת מן הספק על ידי אמירת ה"יהי רצון" המקובל לפני לקיחת תרופה: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקיי שיהא עסק זה לי לרפואה כי רופא חונם אתה". לדעתו, אמירת יהי רצון זה תוציא את האדם מכלל האיסור ליהנות מן העולם הזה בלי ברכה.

בית מדרש גבוה
להלכה ורפואה

BEIT MEDRASH GOVOHA FOR
MEDICAL HALACHA
ע"ש משפחת פולד הי"ד

פרשת נשא (חול) תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש